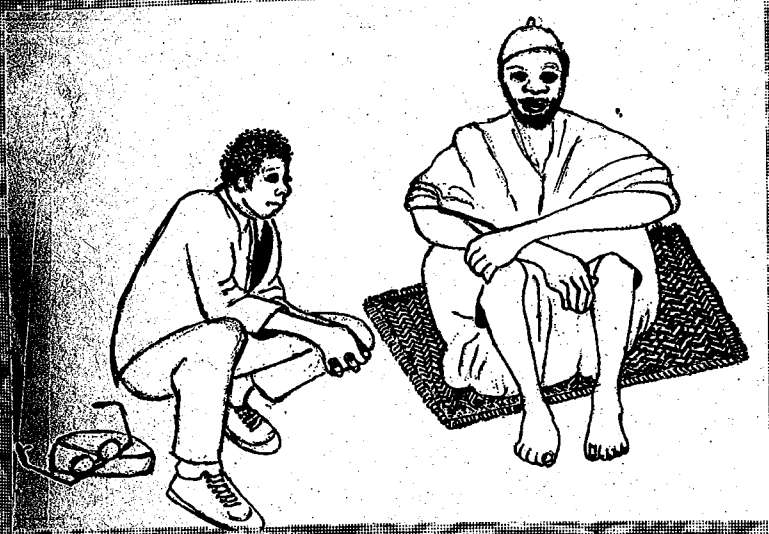

Daramani Tarawele

Ladamuni I

(Mara)

DESANBURUKALO 2000 San

Konokow

Ɔebila	5
Dantigeli.....	7
1. Mara	9
2. Foli	11
3. Bangebaakonumandɔn	13
4. Bangebaabonya	15
5. Karamɔgɔbonya	17
6. Wolɔɔɔɔɔɔkanu	20
7. Kɔrɔkɛnin / kɔrɔmɔsonin	22
8. Kumakɔnɔnɔnɔnini	24
9. Hake to!	26
10. Wolɔɔɔɔɔɔbonya	28
11. Gasisigi	31
12. Yɛrɛsagokɛ	33
13. Yɛrɛmajigin	35
14. Yɛrɛɔn	38
15. Sabali	41

Ɗɛbila

Bɛɛ de b'a la bi ko hadamadenya banna, ko mɔgɔya geleyara, ko mɔgɔw tijɛna. Dow yere ko diɲɛ yeɛmana. Minnu ye olu ka folen kɔkari, olu ko diɲɛ ma yeɛma bawo tile bɛ bo a boɔɔɔ kɔɔ la ka bin a binyɔɔ kɔɔ la.

Nin kulu fila in bɛ ka hakilina kelen fa. Kɛwale minnu bɛ ka kɛ hadamadenw fe bi, jogo ni son minnu bɛ ka ye mɔgɔw la bi, olu tun te folo. Hadamadenya tun labɛnnen don koɲuman, mɔgɔw tun ma kɔnɔnafilɛ ni mara ni ladamuni ye i ko an bɛ tile min na. Jogoko wo, sonko wo, nin si ni tile boɔɔ n'a binni te ɲogɔn ɲɛ sira la. Mɔgɔw sonw n'u jogow yeɛmani te se ka tile kɛ k'a boɔɔɔ n'a binyɔɔ yeɛma. Mɔgɔw mana yeɛma, diyagoya, diɲɛ fana bɛ yeɛma. O la, n'i y'a men ko diɲɛ yeɛmana, a kɔnɔmɔgɔw de yeɛmana.

Jogoyeɛma ni sonbilabaliya bɛ hadamadenw ka lamɔko bolo, a ɲuman n'a juguman. Jogoɲumantigiya wo, sonkolontigiya wo,

mansaw ni karamogow joda belebele be nin togoba fila ninnu kelen-kelen soroli la bawo jogo be don cogo min, son fana be don ten hadamaden na. Jon be jogo don? Jo be son don? Dow de desera u ka keta la, o fana ye di ne yelma. Nka a tinea ani a te se ka dilan, o te kelen ye. Sisan a dilanni be bee de bolo. Nin gafe in dabora o kama k'a togo da «ladamuni».

Dantigeli

Nin gafe in dabora ka mogow hakili lajigin mara ni lamoni kuntilennaw na. O de be gafe in ke ladamunigafe ye. An b'a fe joyoro nena ma ka di a ma kalan kono ka nesin hadamadenya sabatili ma sigidaw la.

An ye gafe in ke masalabolow ye taabolo damadow kan, minnu ye jogow ni sonw ye, hadamaden ka horonya n'a danbe te kisi minnu ma. Masalabolo ninnu kelen-kelen be kalan ka hakilijakabo ke a kan, k'a konokow faamu, ka jogo nafaw don fo ka se son kolonw kololow ma.

Faamuya te soro ni nininkaliw te, i k'i yere nininka, i ka mogo nininka walima mogo k'i nininka. O nasira de y'an bila ka nininkali damadow ke masalabolow duguma, olu ka ke misaliw ye minnu bena aw bila ka nininkali werew ke ka caya. O caya kun be, bawo hadamaden marali n'a ladamuni te ko ncinin ye.

N'aw tilara nininkaliw la tuma min, aw be bilsiralikan fana ye, n'o ye laadilikan ye, an bee ka kan ka min labato. Ama diyagoya, anw ka laadilikan ka ke bee ka laadilikan ye. Bee be se k'a halala soro a koro, bawo hakiliw jakabocogo ka ca, bee n'i ta.

Gafe in be mago were ne. Karamogow be se ka masalabolo mumε ta walima k'a fan do ta ka baara ke n'o ye: kalanje, kow misaliw, hakilinafalen-falen (baro), sebenni ni sebencogo misaliw fo ka se kunnasebenniw sugandili ma.

Ninnu ye taabolow ye, minnu waleyali be fanga di kalan ma kosebe. U keli ka nesoro, ka kalanso nafa, o be bo karamogow ka labenw na.

1 . MARA

Mara de be hadamaden lamɔ, mara de be hadamaden ladamu. Hadamaden be lamɔ, k'a ladamu kabini a ncinin, kabini a dennama. Minnu ka koro ni den ye ce ni muso, bee, a bangebaaw n'a koromamogow, olu bee de be sira (tun) don a koro, sira numan. Den be wuli n'o ye, a be mo n'o ye, a be jenetige ka balikuya n'o ye.

Wale kelen o kelen be jira den na walima denmisen na, o wale bee n'a jirawaati don, o wale bee n'a jiracogo don wa wale ninnu bee n'u jirabaa fana don.

Ni wale ninnu jirala u jirawaati la, k'u jira u jiracogo la ani k'u jira u jirabaa fe, u jirala min na, o be ke mogojenama ye o be ke hɔron ye, o be ke danbetigi ye. O nafa folo-folo ye a faso kunnawololi ye ani a kunkortali ye. O de koro, a marabagaw, a wolobaagaw a ladamubagaw a lamɔbagaw be nisondiya fo tigi werew be bo

a la. A yelen be ke bee ta ye.

Denw marako numan de be ga barika bawo ale de be wolobagaw hakili sigi ani k'u ko ke here ye barisa ni denw sera k'u wolobagaw ta u ka mogokorobaya koro, dike ne be jo o den ninnu de la, u be ke u jigi ye. N'i jora bi jigiya koro, i t'e fo sinin jigiya ko, sanko bangebaw ka jigiya.

Nin de be mara ke hadamaden taalan ye ka sigida laben, k'a sigi diya. Mara, ladamu ni lamoye sinin sigi baara ye ka danbeni horonya lakana ani k'u sinsin. Fosi man jugu fo ni «marabali» fora hadamaden ma.

Nininkaliw :

Ladamuni ni lamoni be sabati mara ko wa ?

Ladamuni walima lamoni be ke waati jumen ?

Ladamuni walima lamoni be ke jonw fe ?

Marako numan nafa ye jumenw ye ?

Mun kelen de be marabali foli gan mago la ?

Laadilikan : feere bee tige , marabali kana fo

i ma.

2. FOLI

Mogokorobaw ko foli ye ladamuko numan taamasiyen ye. Tike don, i te se ka na kuma mago fe walima ka mago jini mago fe ka soro i ma foli bila a tigi la. I kunna ka diya a tigi kana sege ci ka ke i la, n'o te, a na i dogoya walasa i k'a don k'i ye kojugu ke. I be dogoya wa i mago te dilan.

Sanga ni waati, a be men tulo la ko foli de ka koro. Ni foli de ka koro, mago be folo k'i sigi cogo min ka soro k'i da dilan na, foli fana be o cogo kelen na waati min n'i sera magow ma, hali n'i temeto gansan don, a bennen don i k'u fo. I n'a fo kolosiliw bora a kan cogo min, i temenen koro ko magow la, i mago be se u ma. O mana ke, i b'i kosegin ka na u nininka walima ka i sara u la. I temeko folo, n'i ma foli ke, i seginnen ka na u ma, i be degun. Ni i ye u fo o la, mago numanyafoli te o ye, i ye u fo ko i mago

be u la. Okama, u fana be i ka magolankolonya
jo i la folo ka laban ka i mago ne. O nimisa ka
bon. A be se ka ke yere u te i lamine bawo
mogo min temeto ma foli ke o seginto be mun
foli ke ni a te ka a mago nini. Ni i mago ma dilan
o la, folibaliya ye i mago sa.

Folibaliya koro de ye n mago te aw la. Ko ni ye
i bolo kelen wuli ko i mago te mogow la, i ka kan
ka kelen do in fana wuli ko mogo mago te i la.
Hadamadenw mago be nogon na tuma bee. N'
idonna folikela ye, i ye mogo sebe ye, i ye mogo
ladamunen ye, i mago be dilan nogoya la, hali
kofe, bawo bee feere latigelen don i kofe.
Folibaliya te mogo si togo duman ye; a be mogo
losi, a be mogo mangoya. Folikebali ma
ladamu. Fosi man jugu, fo ni a fora i ma
ladamubali kanne saba doron fobaliya nefe.
Ni foli ma i mago dilan, abada, foli te i mago sa.

Nininkaliw :

I be se ka kuma bila mogow la ka soro i ma u

fo wa?

Folikebali mago be dilan wa ?

Mun de be ke folikebali la ka soro k'a mago
dilan ?

Laadilikan : feere bee tige, a kana fo i ma
ladamubali folibaliya koson.

3. BANGEBAGAKOJUMANDON

Ne be n bangebaaw konumandon yan fo
lahara. Olu de y'a ke ni ne be fine mine k'a bila
bi bawo ne ye u joli de ye. Olu de ye u ni bila
balo ni saya ce ne ka bange. U tilara ka san
joli-joli bee ke ka ne bo n bo ni sugune na, ka
u kankan ne ni fen bee ce, banaw, cinnifenw,
joginnifenw, karaw, kasaraw, kelaw, hali saya.
Olu ka dimi n'u ka muwu, u ka timinandiya, u
ka hakilisigi, u ka kanu, ninnu bee de fara-
farala nogon kan ka ne lataama, ka ne lakuma,
ka ne kalan, ka ne ladege, ka ne lafaamu, ka
ne lafaranfansi, ka ne ladamu fo ka ne lasabati,
ka ne ke foroba ye, ka ne ke bee ta ye.

Ne be n bangebaaw konumandon yan fo lahara, k'u bila danfen bee sanfe, k'u dusu suma, k'u hakililatige, k'u labalo, k'u furake, k'u topoto, k'u ladon, k'u lahine ani k'u yanga i ko tile.

Ne be n bangebaaw konumandon yan fo lahara, k'u barika nini ni majigin ye, ka n biri yere de u ka yelen nkan, k'u ta k'u ko welewele, k'u bosi piyan, k'u yeelenku, k'u baro su ni tile, k'u kanmen, k'u togo to u la, k'u korota, k'u sankorota, k'u kunnawolo, k'u danbe to u la, k'u ka hronya ke malobaliya ni fugariya tana ye.

Ne be n bangebaaw konumandon yan fo lahara ; o koson, n terna u lamaloya, hali u su, n terna keballi ke, n terna foballi fo. O koson, n be n jenyoro fin n seko ani damajira fo ka n joyoro fa fo yan fo lahara.

Nininkaliw :

Mogo bangebaaw ye joniw ye ?

Bangebaaw be mun ke denw ye ?

Munna bangebaaw ka kan ni konumandon ye?

Bangebaaw be konumandon cogo di?

Laadilikan : fere bee tige, i ka wale kelenkelen ka ke bangebaakonumandon taamasiyen ye.

4. BANGEEAABONYA

N'a fora bangebaabonya, do were te, wale ketaw de ko don. Bangebaabonya ye walew ye, den be wale minnu tiime numan nasira la ka nesin a bangebaaw ma ani a bangebaaw filanw ma, u mana ke dije yoro o yoro.

Nin cogo in na, taremni te bangebaabonyawalew ban. Do de be fo u la, k'a jira ko fosi te fisaya ni bangebaa ye, ko fosi te fisaya bangebaa ma, olu de ka fisa tuma

bɛɛ ni woloden ye. Woloden ka ketaw de bɛ wolobaa ka fisamanciya sɛmɛntiya. Woloden min ka walew mana fisamanciya in sɛmɛntiya, o woloden de bɛ kɛ dugawuden ye, den barikalen, den kunnandi, den suturalen, den nɛsumanen, den tɔgɔtigi, den min bɛ koninw kɛ kobaw ye.

Misali la, den min wolola taɲɛ kama, o de b'a bangebaaw n'u filanw foli diya a yɛrɛ ye sanga ni waati, a b'u barikada fana, ka k'an-si da u ye. A t'a jɔ ka nin si kelen kɛ. A t'a jɔ a sen kan ka nin si kɛ; a b'a sigi walima ka nɔgirin walima ka biri ka kuma u fɛ. Okɔ, a b'u donitigi kunbɛn k'u ka doni walima u bololaminɛn minɛ, a bɛ sira bila u ye, a b'ɛ a kan majigin a kumato u fɛ, a tɛ a nɛ jɔ u nɛ na, a tɛ u dalaminɛ kuma tɛ ka kuma sama u fɛ, a tɛ a sennasumaya u ka ci la. Ni bugoli yera a n'u ka kɛlɛ min na, a t'a jɔ k'u makɔnɔ. Ni dumuni sera, a bɛ tɛgɛkojiminɛn da minɛ, u k'u tɛgɛ ko, a bɛ

dumuniminɛn fana daminɛ u ye, a bɛ dumuniminɛn da minɛ u ye k'a nɛ jɔ dumuni na fana, a tɛ kuma. A fɔlɔ bɔlɔ tɛ don dumuniminɛn kɔnɔ.

Nininkaliw :

Bangebaabonya ye mun ye?

Bangebaabonya nafa ye mun ye?

Wale jumɛnw bɛ bangebaabonya kɔnɔ?

Laadilikan : fɛɛrɛ bɛɛ tige, i ka bangebaabonya walew matarafa.

5. KARAMOGOBONYA

Aa! Bi bɛ mogo lasiran dijɛso nɛ.

Dijɛ bɛ sira min kan bi, den misɛnw ye sira min minɛ bi, sira man jugu k'a bɔ, bawo fili sira don, tijɛni sira don, magosa sira don. Den misɛnya ye kodɔnbaliya waati ye, o ye tijɛ ye nka den misɛnya tɛ mogo tijɛ.

Den misɛnya ye faamuya jiniwaati ye, den misɛnya ye kodɔn jiniwaati ye. O de la,

denmisen te ke ko karamogo te min na. Jatemine na, denmisen be lafaamuya ni donniya hake do de ye a nemoogow fe, a koromamogow fe. Nemoogow walima koromamogo ninnu kelen-kelen bee ye denmisen karamogoye. O nasira la, denmisen mana kalan fen o fen na, mogo o mogo fe, o mogo kelen-kelen y'a karamogo ye. Nka kerengerennanya la, minnu lakodonnen don olu ye lakalikaramogo ni morikalankaramogo ye ani baarakalankaramogo.

Karamogo be denmisen bangebaaw ka baara ke denmisen kalanto; karamogo be bangebaaw nonabila, k'u jyorota ani k'u jyorofa denmisen kalanto walima a degeto. O wale dafalen sara te soro mogo bolo. O kama, wale dafalen, o wale dafalen nafama kebaga ye denmisen bangebaa lakika ye; dow yere b'a bila bangebaa sanfe. Niñ bee de koton karamogo ni bonya ka kan, a ka kan ni konumandon ye, a ka kan ni kanu ye, a ka kan ni karama ye, a

ka kan ni korota ye, a ka kan ni majigin ye, dan te majigin min na. Kalanden walima degeden min danna sabati kama, o bee nin bee nesin a karamogo ma, k'a karamogo barika jini i ko a be a wolobaaw barika jini cogo min.

Kalandenw, aw bangebaaw te se ka minnu ke aw ye, karamogow de be o bee ke aw ye. O la, bangebaadugawu ni karamogodugawu be jigon dafa ka denmisen barika ani k'a sabati, k'a ka dorome kelen barika ni bangebaadugawuntan ni karamogodugawuntan ka dorome ba kelen ye.

Nininkaliw :

Nafa jumen be karamogobonya la?

Karamogo be jon no fa?

Wale jumenw be ke ka nesin karamogo ma?

Laadilikan : feere bee tige, i ka karamogo ka dugawu soro.

6. WOLOJOGONKANU

Bakelendenw ye wolojogonw ye, fakelendenw ye wolojogonw ye, koronidogodenw ye wolojogonw ye. Balimasira ka ca cogo min, o de be wolojogonya sira caya.

Wolojogonw ta ye jogon ye bawo joli kelen de be bolila u sogo korɔ. Ni joli kelen kofɔra mogɔ fila ni jogon ce kaban, mogɔ saba ni jogon ce, mogɔ caman ni jogon ce, olu sirilen don jogon na dayimu-kayimu; fanga te jonnin si kelen na k'owolojogonya jurukise tige. N'i ye wolojogon kelen kunsigi sama, o dimi be bo u bee la.

Ko min be nin cogo la, o te se ka ke kolankolon ye, a te se ka ke kolankolon ye cogo si kelen na barisa fosi barika man bo ka joli bo, fosi kolo man gɛɛn ka joli bo, fosi fasa ma ja ka joli bo. Minnu t'a don, olu de be u tulonge a la. Nsana kelen be joli barika k'a bonya fo ka ban pewu, hali nogo misikarajarati te to a la; «badenya be sisi nka a te mene.» Nin nsana ma korɔbo.

Ni nin nsana ma korɔbo, bee ka da a la ko a tena korɔbo barisa fosi tena wolojogon kanu, ka teme wolojogon kan, ka hine wolojogon na ka teme wolojogon kan, ka wolojogon deme ka teme wolojogon kan, ka wolojogon son ka teme wolojogon kan, ka wolojogon magen ka teme wolojogon kan, ka wolojogon sutura ka teme wolojogon kan...

Wolojogonw ka kanujogonya ye i ka i wolojogon bonya ani ka a fisaya ni fen bee ye.

Nininkaliw :

I wolojogon damado togo fo.

Wolojogonyasira jumen be e n'u kelen-kelen ce?

I n'u ce be cogo di?

Mun b'aw ni jogon ce ?

Diya jumen be wolojogomaw ka kanujogonya la ?

Mun de be wolojogonmaw ka kanujogonya kolo gɛɛya ?

Laadilikan : fæere bæ tige, i k'i ni woloɲɔɲɔnw
ka kanuɲɔɲɔnya kolo geleya.

7. KƆRƆKENIN NI KƆRƆMUSONIN

Kuma bæ ka yiriwa cogo min, yɔɔ dɔw la a bæ
ka taa bolo jugu kan ten. O de kosɔn, waati ni
waati, kuma kɔnɔ, a bæ ka mɛn fɔdaw la, i
kɔɔkɛnin, i kɔɔmɔsonin fo ka se i ka
«mɛtirinin» walima i ka «misiyenin» ma,
ɲɛnatige caman de bæ ka bin nin dinge kɔnɔ bi
. O la, mun bæ fɔ denw ye ? Mun bæ fɔ
denmisɛnw ye ?

U bæ fili la. Nin man kan ka kɛ mɔɲɔw dalagesɛ
ye, u bæ fili la, fili jugumanba. Dɔɲɔyali belebele
de bæ nin kuma ninnu kɔnɔ, dɔɲɔyali min, ni
mɔɲɔw bæ k'u tulonke a la. N'a ma dan sira la,
n'a kɛra buntenicinɔa ye don min, fakɛnin ni
banin fana ka don a la, a dɔɲɔyali siya na dɔn.
Dɔɲɔyalikan ma deli ka kɛ lamɔni kan ye. Min
dɔnɛn don ni sɔn kɛra o ma, o ye dɔɲɔnin ye

bawo kɔɔ b'o de sanfɛ. Kɔɔkɛ tɛ se ka kɛ
kɔɔkɛnin ye, kɔɔmɔso tɛ se ka kɛ kɔɔmɔsonin
ye, "mɛtiri" tɛ se ka kɛ «mɛtirinin» ye walima
«misiyenin». Min ni bonya ka kan, o ka bonya
; dɔɲɔyalikan kana don kodɔnbali da a ka mɔ
n'o ye, kɔɔkɛ bæ bonya, kɔɔmɔso bæ bonya,
karamɔɲɔ, «mɛtiri», «misiye» bæ bonya.
Nin b'a jira ko a ka dɔɲɔ, ncinin don, mun b'o
kɛ bonyalikan ye ? O tuma, «nin» dali tɔɲɔw
kan, o bæ na ni dɔɲɔyali ye ka ɲɛsin mɔɲɔw ma.
Jate bæ minnu kan k'olu de ka kan ka lamɔniko
ɲuman kisaw waleya, u mana min fɔ mɔto
kuraw ye; olu ka wuli n'o ye, lamɔni kɛbaaw
man kan ni kan dɔw ye. Kɔɔbalɛnw, ɲɛmɔɲɔw,
lamɔni kɛbaaw k'u hakili to u ka fɔdaw la barisa
olu de ye lamɔni fitinɛyeelen ye, mɔto kuraw
bæ taama min yeelen na. O fitinɛyeelen de
sababu bæ diɲɛmɔɲɔ ke ka bonya matarafa ka
ɲɛsin Faso bulonda ma, Faso ka tɔɲɔ duman
sɔɔ, Faso ka kɔɔta sɔɔ, bi kɔɔta, sinin kɔɔta,
badabada kɔɔta, taamasiyɛn ɲuman kunun .

Nininkaliw :

Kuma be mun kan ?

Jon be jalaki yan? Munna?

Laadilikan : fære bæ tige, i kana nin da i ka mogo bonyata togo kan.

8. KUMAKONONENINI

An be don min na i ko bi, kuma labilara , kuma labilara hali dan t'a la. A kera hali jatemine t'a la, a kera nenini ye kuma kono. Baliku de ka ca bi minnu be nenini ke kuma kono u kumato ka soro u ma don k'u y'u kuma jogon dogoya. Pan kera o yoro kan u lamobaaw fe.

Tuma caman, i b'a men : «cekoroba, i nen don kumaw ni jogon ce k'u walanwalan». Waati dow la, i b'a men: «maakoro, i da don kumaw ni jogon ce,» walima: «maakoro, i da don an ka kuma na». Folo, «nen», «da», nin fila si tun te fo i koromamogo ma, nenini tun don.

Minnu be gasisigi don kuma kono, n'u be u

kumajogon gasi sigi u kumato, olu b'a fo : «cekoroba, hake to i ka nin kuma walanwalan an ye donin», walima : «cekoroba, hake to i ka donin fo an ye kuma in na», «cekoroba jefoli ke an ye», «cekoroba, an be kuma bonya da i kan...» Ninnu ye kuma foko numan ye.

I b'a men tuguni : «cekoroba, i jegen tan», «cekoroba, bo yen...», i ye cekoroba fo ke, nka i ma cekoroba bonya de. «I jegen, i bo yen», olu n'u jogonw be i n'i filanw de ce walima i dogonin. Cekoroba ni minnu ka kan, olu file ni nnu ye: «cekoroba, hake to», «i t'i mabo donin», «i t'i terun donin», cekoroba, i te je anw ma k'i terun donin», «cekoroba, i te sabali ka na kofe donin», «cekoroba, i te sabali ka taa jefo donin». Nka a be ke di, ni kuma labila cogo do la, bonyali ni gasisigi be dogoya a kono, neniniw be ke , a te don ko ko kera. Sisan, «bo n dala», «bo n kunna» kera mogow da la gese ye. Folo ninnu bæ tun ye nenini de ye, dogo tun t'a fo koro ma, den tun t'a fo a

wolobaa ma. Ninnu foli tora lamokojuguya
bolo, lamokojuguya min te to to hadamadenya
danbe la.

Nininkaliw :

Kumakononenini misali dow fo.

Mun b'a to n'i be son ko nenini don?

E miiri la, u foli be bo mun na ?

Mun be mogow yelama ?

Laadilikan: fæere bæe tige, i ka kumakononenini
dabila.

9. HAKE TO !

«Hake to !» foli ye lamoko numan taamasiyen
ye min be na hadamaden ma yanni a ka don
nogon gasi la walima i donnen ko a gasi la ka
soro i m'a dabo a kama. O la, hadamaden be
«hake to !» fo, hadamaden min be siran gasi
ne, hadamaden min be a hadamaden nogon
bonya, a kera a koromamogo ye, a kera a
dogomamogo ye.

Magoninina te nine «hake to» foli ko, bawo a
be fen do de nini. Misali la, i b'a fe do ka fen do
lase i ma. N'i ka sariya te a tigi kan, i man kan
k'i kanto a ma: «nin ta ka di yan», «taa a fo a
ye», «nin don tan», «nin bo tan.» Mogo min
ladamunen don, o de b'a fo nin cogo la : «i te
hake to, i ka n sama ji donnin na», walima, «i
te ne n ma ka ji donnin di yan».

Hadamaden b'e fili tuma caman a ka walew
kono. I n'a fo i temeto i gosira mogo do la
walima, misali la, i ye i ka namasa dun, i y'a
fara fili, fara in sera mogo ma, walima tuguni,
i tora kuma na, i ye fen fo i bonyamogo nena,
nin bæe la, i be segin i ko, i be jo i ka fili koro. Ni
hadamaden jora a ka fili koro, «hake to!» foli be
wajibiya a kan ni a kelen don ka lamoko
numan soro. Nin hukumu kono, «yafa n ma» be
se ka bila hake to no na. Hadamaden lamonen
konuman, o de be jo a ka fili koro, ka segin a ko,
ka yafa nini, k'a nini ni majigin yere ye.

Nininkaliw :

Yafanini ye mun ye?

Sababu jumenw be na ni yafa ninini?

I be yafaninkan jumenw don?

Laadilikan : fere be tige, i ka jo i ka filiw koro ani ka yafa nini.

10. WOLOJOGONBONYA

Dogo be koro bonya, koro be dogo bonya, dogomamogo be koromamogo bonya, o de ye wolojogonbonya sariya ye ka d'a kan, sariya yere sinsinnen don o de kan. Ni bonya tun te wolojogonw ni jogon ce k'o togo da wolojogonbonya, wolojogonya tun be ke fen lagosilen ye, diya fan si tun te ke a la sango wolojogonw ka sama jogon nefe fo ka sa jogon ye.

Ni bonya tun te wolojogonya la, barika tun te ke a la, wolojogonw tun tena jate, u tun tena sama jogon nefe, koro tun tena ke hadamadenya la. Nin be de kama,

wolojogonbonya ye wale ye, wale min man kan ka ke tulongko ye.

Wolojogonbonya be malo de kofa, an ka malo jogon ma, kerekrennenya la, wolojogonw ka malo jogon ma, koro ka malo dogo ma, dogo ka malo koro ma. Ni koro malola dogo ma , a ye dogo bonya. O wale min kelen y'o ye koro fe, o de be dogo wajibiya ka koro bonya. Dogo fana be koro bonya, bawo bonya be, bonyamasegin fana be. I ye mogo min bonya, i malola a ma. A be i ko n'i malola mogo min ma i b'a bonya. Ko be be malo de bolo, a kana fo i ma i malobali. Wolojogonbonya nasira la, wolojogonw ka malo jogon ma. O de ye ko wolojogonw be jogon bonya.

Hadamadenw ka malo jogon ma, o de be u se jogon na, k'u son jogon ye, k'u karaba jogon ye. Sonjogontama ye jogonbonya josen kunbaba do ye. O de kama, sonjogontama ye wolojogonw ka jogonbonya kakolo ye. Malojogonma de be na ni sonjogontama ye.

Malonɔɔɔnma be don kumayoro la, a be don
mogo kɛcogo la. Hadamaden ka kuma fota de
b'a ke malobali; kuma fota ni kuma fɔcogo be
ɔɔɔn na. Hadamaden kɛcogo de fana b'a ke
malobali ye: jɔcogo, taamacogo, sigicogo,
dacogo n'a ɔɔɔnnaw. Hadamaden te bonya
soro nin si ko, hadamaden te bonya soro a yere
ko. O tuma na, koro te bonya soro a dogow fe a
yere ko, i n'a fo cogo min dogo fana te bonya
soro a korow fe a yere ko, a cogow ko, a jogow
ko, a kewalew ko.

Nininkaliw :

Wolonɔɔɔnbonya nafa ye jumɛnw ye?

Wolonɔɔɔnbonya be taama cogo di?

Wolonɔɔɔnbonya be sinsin mun kan?

Wolonɔɔɔn bonyali be bo jon kelen na?

Laadilikan : fɛɛɛɛ bɛɛ tige, a kana fo i k'i
wolonɔɔɔnw bonya

11. GASISIGI

Hadamadenya gasi ka bon. Hadamadenya
gasi ka bon bawo do nisondiyako ye do kasiko
ye. Hadamaden ka ca cogo min, tanaw fana
ka ca ten. Jatemiɛ de be ke nin bɛɛ kan
walasa gasilakow be dogoya.

Hadamaden ka kan ka siran a
hadamadenɔɔɔn gasi ne bawo hadamaden
ka don a hadamadenɔɔɔn gasi la, o ye tooro
de ye i hadamadenɔɔɔn ma. Tooro ye degun
de ye, degun man di hadamaden si ye. Tooro
wo, tooni wo, degun wo, nin fen saba kelen-
kelen mana sigi hadamaden kan, a be
hadamaden bo a cogo la ka a bila sawura
kura koro, tineni sawura. O ye sawura ye
mogo si t'a nini i ka ye sawura min koro.

Hadamaden k'a yere soro tineni sawura koro,
o be soro a dusu boli fe. Degun be mogo dusu
bo, degun be mogo ladimi. I be dimi i degunbaga
koro, i be dimi i toorobaga koro, i be dimi
gasisigibali koro. Dimi mana gan hadamaden

na ka se hake do ma, a te se a yere la tun, a be kele ke. O kama, a be fo ko gasisigibali ni kele te ban. Kele te mogo danbe ye.

Gasisigi ye lamoko numan konowale ye, min ka kan ka hadamaden siran a mogogogon tooroli n'a ladimini n'a totoni ne. Gasisigi be ye hadamaden kumacogo la, a be ye a filelicogo la, a be ye hali a dumunikcogo la. Wale si te yen ko hadamaden be min ke, ni gasisigi te ye min kon. Misali la, a ka kan k'a ka kuma fota don, a ka kan k'a kumacogo don, a ka kan k'a kumayoro don. A b'a ka wale keta kelen-kelen bee jateminε ka d'a ketuma n'a kewaati n'a keyoro kan.

Gasisigi ye lamoko numan konowale ye, min be hadamaden ke ka bonya soro a ka sigida la, a ka baarakeyoro la, bawo, a be mogo tow gasi sigi cogo min, olu fana b'a nini cogo bee k'u yere tanga a ni degunni n'a totoni, n'a tooroli ma, u te don a gasi la.

Nininkaliw :

Gasi ye mun ?

Gasisigi ye mun ye ?

Gasisigibaliya ye mun ye?

Munna an ka kan ka nogon gasi sigi?

Laadilikan: fεεε bee tige, i ka ke gasisigibaga ye.

12. YERESAGOKE

Yeresagoke ye lamokojuguya taamasiyen ye. Mogo si sago te a ka fo i ma lamokojugu, bawo i yere b'a faamu ko minnu y'i lam, a ka c'a la i bangebaaw, olu ka baara ma sabati, a baara ma dafa, a baara ma ne.

Yeresagokela hakili deselen don a la ni caman ye. O hakilidεε de b'a bila gasisigibaliya ni malobaliya la ka soro a ma miiri sango ka don yere k'a be kojugu la. N'o te, mogo te se k'i yere bila yeresagoke la n'i b'a don k'i sago keli be mogow tooro, k'u degun, k'u toton. I be siran mogow tooroli n'u totoni ne. Hadamaden ka

kan ka don k'ale sago b'a yere la ka ko masina in kenka a t'a ke hali n'a ke baliya ye yeredegun ni yeretoro ni yeretoro de ye ka nesan a yere ma. Yeretorona ka fisa ni yeresagokela ye. Mogo sago be k'a yere la, mogo b'o don. Nka, mogo te min don, walima foko numan na, mogo caman be nine min ko sanga ni waati, n'o de be na ni yeresagoke ye, o de ye ko mogo tow fana sago be u yere la. I sago be i yere la, i kerefemogo fana sago b'a yere la, dan de be mogo fila ninnu ni jogon ce, dan de be sago fila ninnu ni jogon ce. O tuma, bee k'a don k'a to i hakili la: ni bee kera yeresagoke kanubaga ye, dow tena se k'u sago ke, a b'i ko ni bee tora i genfen bolo. N'o sariya tun lafasara, mogo dow sago tun te ke tuma si, laafiya tun tena ke mogow ye, sigi tun tena diya sigidaw kono. Dan de be mogow ni jogon ce ka sagoke dantige koruman walasa bee k'i danyoro don, bee k'i joyoro don ka tila k'i danyoro n'i joyoro labato. O nasira la, i kerefemogo walima i

sigijogon man kene, dimi b'a kan, walima jenaja file nin ye, dusukasi be mogow kan, e be foli ni don na ko e sago be i yere la. Tine don, i sago be i yere la, i be i ka du kono, nka n'i ka foli, i yelekan, i ka mankan fen o fen n'i ka koketa kelen o kelen be i kerefemogo walima i sigijogon toro, lamakonumanya de be i bali i sago keli la bawo miiri de be no ke dolo ye.

Nininkaliw :

N sago be n yere la, o koro fo.

Jon sago t'a yere la?

Yeresagoke ye mun ye?

E be mun fo yeresagokela ye?

Laadilikan : fere bee tige, i k'i yere fisaya yeresagoke ma.

13. YERE MAJIGIN

Ladamuni, lamoni, nin wale fila ninnu be fen o fen lapini, o bee be laban majigin de ma, k'i

majigin, k'i yere majigin, yeremajigin. Yeremajigin ye jogo ye, jogo min be hadamaden ka mogobaya jira, hadamaden ka ladamukonumanya.

Nin cogo la, hadamaden si sago te a ka fo i ma k'i ye mogonin ye. A kana fo i ma k'i ye mogonin ye, nka a ka fo i ma mogoba, o ka di i ye. O! do de be mogonin na: kuncɛbaya, yerɛjiranciya, yerɛfonciya, yerɛdonbaliya . . . fosi ma to.

Ni bee be mogobaya de nini, si t'a fe ka ke mogonin ye, bee de ka kan ka mogobaya walew tiime? Walew de be donsoya jo donso la, walew de be numuya jo numu na, ka musoya jo muso la, ka cɛya jo cɛ la. O tuma, mogobaya walew de fana be mogobaya jo hadamaden na. Walew don, wale minnu kerɛnkerɛnnen don, wale minnu be latomɔ k'u togo da mogobaya walew, majigin walew.

Sigida hadamadenya taabolow donnen don sigida mogo bee fe sabu la, bee be wolo taabolo ninnu de konɔ, ka mo u konɔ, ka

balikuya u konɔ. O la, hadamaden min mana taabolo ninnu kelen lagosi, i kera mogonin ye. Ni folo tun don; i ni nangili min tun ka kan, o tun be da i kan. A dow malo tun ka bon ne min ma, dugubila de tun y'a fura ye. Malo te mogo togo diya.

O tuma, hadamaden be wale fen o fen ke ka nesin mogow ma, ka nesin baganw ma, ni kuma diyara, ka nesin hali fen o fen ma, o hukumu konɔ, o wale ka kan ka ke wale numan ye, wale numan min b'a jira ko wale kebagu hakili ka bon, wale numan min be mogobaya jira, ka majigin jira. Hadamaden te se k'a jira cogo si la k'a hakili ka bon n'a te folo k'i miiri a ka wale ketaw la k'u korɔ don, ka soro k'i hami a kecogo numan na.

Koro mintemeto b'a jok'a dogow fo, k'u karama, o koro y'a majigin. I yere tanga ninnu ma : kuncɛbaya, yerɛfonciya, banbaanciya, fisamanciya, katigeleya, sabalibaliya, jamanenya, yerɛjiranciya n'u mogonnaw, fo ka

se wasobaanciya ma ani kumaba ni dantemewalew ma, minnu be hadamaden danbe n' a ka horonya lagosi, k'a lakari. Yeremajigin keko numan be hadamaden danbe n'a ka horonya korota.

Nininkaliw :

Yeremajigin wale damadow fo.

Wale damadow fo minnu te yeremajigin walew ye.

Laadilikan : yeremajiginwalew tiime.

14. YEREDON

Ni a fora hadamaden ma a yeredonbali, o be digi a la, o b'a toro. O tuma, yeredonbaliya man ni de. Nka, yeredonbali te fo mogo ma n'i ma yeredonbaliya wale ke, wale min be mogo bo dala. Hadamadenw ka je kono, sigida la, baarada la, yoro o yoro, hadamaden kelen-kelen bee be da dola. O da de b'a to i be bonya.

i be jate, walima i te bonya, i te jate. O de b'a to hadamaden bonya n'a dogoya be a yere de bolo: a ka don dala walima a ka bo dala. Yeredonbaliya de b'a bo dala.

Nin ye misali ye. Hadamaden da man kan ka don kuma min na, i kumana o la fo ka fobali fo, a be fo a m'a yere don. Lamaloyali min mana da a kan nangili nasira la, o de be ke sababu ye k'a bo dala, k'a ke yeredonbali ye. Nin misali b'a jira ko hadamaden sago mana ke a yere la cogo o cogo, a ka dan don a yere la, ka dan don a ka kuma na, ka dan don a ka kow la, ka se a yere la wale bee la. O senyere la n'o dandonnyere la de ye yeredon ye. Ninu de nininen don yeredonna fe.

Yeredonbaliya foli be hadamaden toro barisa nenini don, a be belebele de walo hadamaden ka horonya n'a danbe la. O tuma, yeredonbaliya walew keli ka kan ka hadamaden toro. O koso, hadamaden k'a yere don, k'a yere don horon ye, k'a danbe makaran. Hadamaden te

se k'a yere don, k'a yere don haron ye, k'a danbe makaran ni kumalankolonfo ni kolankolonke ye. O de koson, kumalankolonfo ni kolankolonke te to to hadamaden ka haronya n'a danbe la, bawo a be hadamaden bo dala. Yeredon be haronya ni danbe makaran, k'u sinsin, ka hadamaden korota. Yeredonbaliya de be u lagosi, ka hadamaden labin k'a bo dala pewu.

Yeredon ko kumakanlabato, jelenya, tilennanya, nogonmakoto, hine, yafa, yemajigin, nogonsutura, nogonmagen, nogonbonya, baaranumanke...

Ɔininkaliw :

Yeredon ye mun ye?

Yeredon ni wale jumɛnw be taa?

Yeredonbaliya ye mun ye?

Yeredonbaliya ni wale jumɛnw be taa?

Laadilikan : fɛɛɛ bɛɛ tige, i k'i ka haronya ni danbe makaran.

15. SABALI

Bamananw ko dan te diɛ na sabali ko. Nin nsana korɔ de ye ko hadamaden k'a to to. Ko a to ye fura duman ye mogɔ ma, mogɔ min y'a mɛn. Hadamaden sabalibaga de b'a mɛn.» Ni hadamaden kɛra sabalibaga ye, mogow b'a ni sununkunde sanga nogon ma. Sununkunte yoro wɛɛ ye namanbonyoro ko. Naman ye nogɔ taamasiyɛn ye, o bonyoro nogoko te fo ka ban. N'i ye hadamaden do sangato ye sununkun ma, o tigi ka nogolenya te ka fo, a ka sabali de be ka kofɔ. Mogɔ don, mogɔ wɛɛ ka kolankolon te a dusu labo walima k'a ladimi a ka funun sango ka mogɔ keɛɛ. O de ye ka bɛɛ minɛ ni jogo ye. O miiriya nogon te, bawo, tiɛ na, hadamaden kelen-kelen bɛɛ n'a cogo don ka d'a jogo kan. Namara te o kuma na :bere kelen bɛɛ ka wɛɛfamisiɛn, nka hadamaden bɛɛ n'a genbere don. Kumalasarunya la, n'i be hadamaden don kaban, i man kan ka dɛɛɛ

a fesiƙi la. N'i y'i dɛsɛtɔ ye a fesiƙi la, i yɛrɛ
nininka n'i yɛrɛ tɛ mɔƙɔ nɔnima ye.

Mɔƙɔ nɔnima tɛ se ka sanga sunkun ma, mɔƙɔ
ka ko tɛ dɔƙɔya mɔƙɔ min na, o tɛ se ka sanga
sununkun ma, mɔƙɔ min tɛ pan ko kunna, o tɛ
se ka sanga sununkun ma. Ninnu si ni sa tɛ se
ka si dingɛ kelen kɔnɔ. Karimasina ni sa bɛ se
ka si dingɛ kelen kɔnɔ, o bɛ fɔ mɔƙɔ dɔw ma ka
o mɔƙɔw ka sabali kofɔ, k'o kɔrɔ kɛ k'u tɛ se
mɔƙɔ ma.

A tɛ se mɔƙɔ ma, o bɛ hadamaden bonya k'a
madiya anik'a kɔrɔta. Ni hadamaden ye bonya
sɔrɔ, ka madiya sɔrɔ, ka kɔrɔta sɔrɔ, a magow
bɛ dilan nɔƙɔya la. Sabali bɛ hadamaden
magow dilan dɛ.

Nininkaliw :

Sabali ye mun ye ?

Wale dɔw fɔ minnu bɛ sabali jira.

Sabali nafa damadɔw fɔ.

Laadilikan: fɛrɛ bɛɛ tigɛ, i ka kɛ sununkun ye.